

Nyelvtörténet és mai nyelv

Miért van szükség nyelvtörténeti alapokra mai nyelvállapotunk pontos megismeréséhez?

Miről lesz szó?

- Szinkrón és diakrón nyelvszemlélet – folytonosság
- A nyelvi változás okai
- Nyelvtörténet és mai nyelv
- A mai nyelvállapot mint a nyelvtörténet része – Esettanulmány

Szinkrón és diakrón nyelvszemlélet

- Szinkrónia = adott nyelvállapot
 - szinkrón nyelvszemlélet: egy adott időszakban a nyelv olyan zárt és változatlan rendszer, amelyet magában lehet tanulmányozni, hivatkozás nélkül arra a fejlődésre, amely abba a stádiumba hozta, amelyre vonatkozik a leírása
- Diakrónia = változási sor
 - diakrón nyelvszemlélet: miként fejlődött ki egy adott nyelv, és hogyan változott aspektusainak együttese a fejlődési időszakai egymás utáni következése során. Fő jellegzetessége a dinamika, az időbeli variáció, azaz a nyelv egymást követő változásai, amelyeket mind a saját rendszerének fejlődése, mind külső tényezők határoznak meg.

Szinkrónia és diakrónia

Ferdinand de Saussure
(1857–1913)

Szinkrónia és diakrónia

Saussure ítélete a történeti nyelvészetről:

- diakrón szemlélete miatt ennek módja sincs arra, hogy a nyelv rendszerszerűségét, azaz lényegét tanulmányozza
- Így sokkal magasabb tudományos presztízst kapott a statikus nyelvészet

„A diakronikus és szinkronikus közötti ellentét *minden ponton* megmutatkozik. Például, hogy a legszembetűnőbb ténnyel kezdjük: *nem egyforma* jelentőségűek. *Nyilvánvaló*, hogy e tekintetben *a szinkronikus oldal múlja felül* a másikat, hiszen a beszélő tömeg számára ez az egyetlen igazi realitás. *Ugyanez a helyzet a nyelvész estében* is: ha a diakronikus szemléletet teszi magáévá, akkor már *nem a nyelvet vizsgálja*, hanem egy eseménysort, amely azt módosítja.”

Szinkrónia és diakrónia szétválaszthatatlansága

- Gregory Guy (1996): a szinkrónia-diakrónia dichotómia elfogadása ugyanúgy csak a nyelvi tényeket figyelmen kívül hagyva képzelhető el, mint ahogy a *langue-parole* elkülöníthetőségének elismerése is
- szinkrónia-diakrónia szemléleti szétválasztásának lehetősége –
CÁFOLAT:
 1. a nyelvi változásoknak rendszeren belüli beágyazottsága
 2. a beszélők számára a nyelv Saussure feltételezésével ellentétben nem statikus, hanem dinamikus rendszer

- **nyelvészeti tétel:** a nyelv a szinkroniában működik és a diakroniában jön létre.
- szinkrón állapot nemcsak a mai nyelvállapotra vonatkozik
- a szinkrónia önmagában is hordozhat olyan variánsokat, amelyek változásokat indítanak el, tehát nem beszélhetünk változatlan állapotról; a diakrónia pedig nem jelent feltétlenül változást.

A nyelvi változás okai - háttér

- A nyelv szüntelen változási folyamatként adott.
- A nyelvi változás általában zökkenőmentes folyamat, a nyelvet használók általában észre sem veszik.

Humboldt: A nyelv nem mű (*ergon*), hanem működés (*energeia*), nem kész termék, hanem alkotási folyamat.

A nyelv létmódja a mozgás, a változás.

Változik a nyelvi közösség: változik a nyelv

Minden nyelv folyamatosan változik ugyan, de nem állandó „sebességgel”.

Ha nem változna a nyelv, nem tudná betölteni kommunikációs és társadalmi funkcióit.

A nyelvi változás okai

1. Belső okok

2. Külső okok

+ Kulturális okok

Belső ok

1. Gazdaságosságra való törekvés

A beszélők arra törekszenek, hogy minél rövidebb jelsorral fejezzék ki gondolataikat, élményeiket.

A magyarban az évszázadok során bizonyos szóvégi magánhangzók lekoptak:

utu > ut > út

ezáltal új (váltakozó) tőtípus jelent meg:

út – utak,

kéz - kezek

A fonológiai változás érinti a nyelv morfológiai rendszerét. → A nyelv egyik szintjén levő változás kihat egy másik nyelvi szintre.

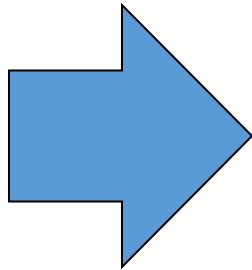
Belső ok

2. Analógia: szabályosságra törekvés, egy adott nyelvi szabály kiterjesztése a rendhagyó alakokra, kivételekre is.

teszek

veszek

nézek

eszek

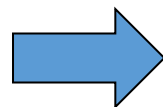
- Az analógia eredménye: a rendszerből látszólag kirívó szóalak a szabályosnak tekintett mintájára módosul.

lat. **october** > r. **Octombrie**

septembrie

noiembrie

decembrie

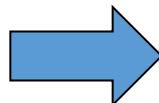
octombrie

mac –maci

sac – saci

kopač)

drac -draci

bocanci – bocanc (< m. Bakancs) copaci – copac (< alb.

Az analógia csökkenti a kivételeket (rendszerkényszer).

Külső okok

nyelvi érintkezések: szókölcsonzések, kifejezés-kölcsonzések, grammatikai hatás (erőteljes több évszázada tartó nyelvi kapcsolatokról).

Szókincsbeli rétegek: iráni réteg, török réteg, szláv réteg, német réteg stb.

Kulturális okok

- gazdasági, technikai, szellemi, életmódbeli, mentalitásbeli változások.

- A nyelvi változás nem korlátlan. A nyelvhasználók érdeke, hogy megértsék egymást, ezért a nyelvi változás nem lehet túl gyors és a nyelvi rendszer alapjait érintő. A nyelvi változás mellett legalább olyan fontos a **nyelvi állandóság**.

Nyelvtörténet és mai nyelv

- Miért van szükség nyelvtörténetre?
 - hodu utu rea?
 - keresztretjtvény?
 - kiveszett a fonémarendszerünkől a ß
- Stb.

Nyelvtörténet és mai nyelv

Bencze Imre: Édes, ékes anyanyelvünk

(Lőrincze Lajosnak és Grétsy Lászlónak)

**Kezdjük tán a jó szóval: Tárgy esetben jót.
Ámde tóból tavat lesz, nem pediglen tót.
Egyes számban kő a kő, többes számban kövek.
Nőnek nők a többese, helytelen a növek.**

**Többesben a tő nem tők, szabatosan tövek,
Aminthogy a cső nem csők, magyarföldön csövek.
Anyós kérdé van két vőm, ezek talán vövek?
Azt se tudom mi a cö, egyes számú cövek?**

Nyelvtörténet és mai nyelv

TÖVEK

? úr, tűz, víz → uram, tüzes, vizes

DE: úrral, tűzzel, vízben

DE: 1. *tėj, *tėjből a tejes, tejet alak mellett → az eredeti rövid mghz-s alak kerekedett felül

2. *hazat, *hazam – házat, házam → itt a hosszú mghzó benyomult az ősi toldalékok elé is

TÖVEK

? fű → füvet, *fűt

tű → tűt, *tüvet

Fű: ugor *pime → *fiße + -s/-t → füves, füvet

ß → v

i → ü

DE: ha nem követte told., akkor a tövégi mghzó lekopott, a ß vokalizálódott
→ iü diftongus → monoftongizálódott: ű

Tű: elavult töv(ik) ige folyamatos mn-i igeneve, ami főnevesült → minden fn-i told. a tű alakhoz kapcsolódik

Nyelvtörténet és mai nyelv

HANGREND ÉS ILLESZKEDÉS

? iszunk - *iszünk

írunk - *írünk

nyilat - *nyilet

zsíros - *zsíres

→ létezett egy mély hangrendű i, és amikor az magas hangrendűvé vált, a toldalékok nem követték (az eredeti hangrendhez illeszkedtek/illeszkednek)

Nyelvtörténet és mai nyelv

TOLDALÉKOK

szám ~ szájam, szád ~ szájad

szá – m

szá – d

szá - a

Nyelvtörténet és mai nyelv

TOLDALÉKOK

Felszólító mód jele: -j

DE 1: tesz, vesz → te**gy**él, ve**gy**él

ősi **-k-* > γ (zöngés réshang): *teyen* ~ *tejen* → a képzés módja megváltozott, gy (affrikáta) keletkezett azért, hogy a γ ~ *j* szabályos kiesésével ne legyen *teen* > *tén*, mert az egy múlt idő jelével egybeesett volna

Nyelvtörténet és mai nyelv

TOLDALÉKOK

DE 2:

lát → láss

tart → tarts

Ősmagyarban: -t + -j → nem ty (*futtyon), hanem fusson, MERT: még hiányzott a ty fonéma

Később: lát + iszR → látja (létrejött a ty)

Nyelvtörténet és mai nyelv

TOLDALÉKOK SORRENDJE

álmatlanság

ál-m-atlan-ság

- ugor korban: -m képző
- ősmagyarban: fosztók (ugor kori -tal K + -n mHR)
- ősmagyarban -ság (önálló szóból agglutinálódott)

MA: -féle, -fajta, -rétű, -szerű stb. képzővé válása

A mai nyelvállapot mint a nyelvtörténet része

- Mozgásban lévő nyelv – a nyelv külső okból változik: koronavírus-járvány
- 2019 decemberétől megváltozott a világ körülöttünk, és ennek nyomai vannak a nyelvhasználatunkban
- Veszelszki Ágnes:
- “Egy olyan új szituációban találtuk magunkat 2020 elején az új koronavírus megjelenésével, amelyre nem voltak kifejezéseink: nem tudtuk volna az új szavak megjelenése nélkül leírni azt a helyzetet”
- “Talán nem is dokumentáltak még olyan világméretű jelenséget, amely ennyi új szót hozott volna létre ennyire rövid idő alatt, mint a 2020-2021-es járvány és a hozzá kapcsolódó karantén.”
- KARANTÉNSZÓTÁR (2021) – 400 szócikk

A mai nyelvállapot mint a nyelvtörténet része

- “A szógyarapodás gyorsasága nagyon különleges ebben az esetben. A 19. századi nyelvújítással összevetve ebben az esetben nem egy tudatos, tervezett, kisebb szakértői kör által végrehajtott szókinccsmegújításról van szó, hanem spontán zajlott és zajlik a szóteremtési folyamat.”
- A megfelelő szókinccs kialakításának módszerei:
 - nemzetközi szó: COVID-19
 - szóösszetétel: karanténkonyha
 - szóképzés: coidos
 - szóösszevonás: karantesi
 - meglévő szavak új jelentésben: meghívás ‘videokonferenciára való meghívás’

A mai nyelvállapot mint a nyelvtörténet része

- RMDSZ 2024: door-to-doorozik
- Online sajtó nyelvéből példák

☞ határozottságbeli egyeztetés:

Cherecheșt, mint ismeretes, tavaly korrupció miatt öt év letöltendő börtönbüntetésre ítélték [MASZOL, 2024.03.19]

a marosvásárhelyi Alexandru Papiu Ilarian Főgimnázium nyolcadikos diákját hétfőn kétszer is bekísértek a rendőrségre [MASZOL, 2024.03.19]

☞ névelőhasználat

A romániai közalkalmazottak száma januárban 1.291.79 fő volt, 767-tel kisebb, mint decemberben, pénzügyminisztérium honlapján vasárnap közzétett adatok szerint. [MASZOL, 2024.03.18.]

Közölte, hogy a Szociáldemokrata Párt (PSD) torpedózta meg Egyesült Jobboldal Szövetség indulását a június 9-i választásokon. [MASZOL, 2024.03.18.]

Köszönöm szépen a megtisztelő
figyelmüket!

Bibliográfia

Fazakas Emese 2017. *Bevezetés az általános és magyar nyelvtörténetbe*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár.

Guy, Gregory R. 1996. *Post-Saussurean linguistics: Toward an integrated theory of language*. In: Miriam Meyerhoff (szerk.), *University of Pennsylvania. Working Papers in Linguistics 3,1. (N)WAVES and MEANS: A selection of papers from NWAWE 24*, 1-24. Pennsylvania: University of Pennsylvania.

Mátai Mária 1994. Nyelvtörténet és mai nyelv. In: *Nyelvünk élete*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bukarest.

de Saussure, Ferdinand. 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Gondolat.

Sándor Klára 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: *Nyelvi változó – nyelvi változás*. JGYTF Kiadó, Szeged, 57-84.

Nyelvújítás korona idején – beszélgetés Veszelszki Ágnessel
<https://www.kortarsonline.hu/aktual/veszelszki-agnes.html> (letöltve 2021.08.10.)

Veszelszki Ágnes 2020. *Kórlenyomat és korlenyomat – új szavakkal kifejezve*. <https://e-nyelvmagazin.hu/2020/04/16/korlenyomat-es-korlenyomat-uj-szavakkal-kifejezve/> (letöltve 2021.08.10.)